

פרשת בשלח: מי כמכה

מי כמכה באלם ה' מי כמכה נאָדָר בְּקֶדֶשׁ נוֹרָא תְהִלַּת עֲשֵׂה פְלֶא

עסקנו השנה בכפילויות בתורה. עד עתה עסקנו בפסקאות ופרקים שלמים שנכפלים, כדוגמת הסיפור הכפול על בריאת העולם, המייצג שתי פרספקטיבות על העולם והנהגתו, או כפילויות של ממש, כדוגמת שני המטות, משה משה ומטה אהרן, שבהם ובמה שהם מייצגים עסקנו בשבת שעברה, בפרשת בא. הפעם נמקד את מבטנו בכפילות שבפסוק אחד, החזרה על "מי כמכה" בשירת הים.

"תקבולת" היא מן הסגנונות השכיחים ביותר בשירה המקראית כולה, וחוקרי השירה המקראית כבר עמדו בהרחבה על סוגיה השונים ותפקידיה. גם בשירת הים תקבולות רבות. תקבולת פשוטה, או "נרדפת", היא תקבולת ששני חלקיה שקולים זה לזה, כדוגמת: "מרכבות פרעה וחילו ירה בים, ומבחר שלישי טבעו בים סוף". זו תקבולת ששתי צלעותיה שקולות: "מרכבות פרעה" מקביל ל"מבחר שלישי", "ירה בים" מקביל ל"טבעו בים סוף". כידוע, קיימות שתי גישות עקרוניות להתייחסות לתקבולת. האחת היא ה"ספרותית": רד"ק בפירושו לתהלים טבע את המושג "כפל הענין במלים שונות"¹, וכיטוי זה הפך לסיסמה בפיהם של פרשנים הסבורים שהתקבולות הן אמצעי ספרותי הנפוץ בשירה, לאו דווקא במקרא, ואין לחפש בהן דיוקים יתירים. את השיטה האחרת אפשר לכנות השיטה ה"דרשנית" או ה"דקדקנית". היא אינה מקבלת את ההנחה שהכפילויות הן ענין סגנוני בלבד. רש"ר הירש ביטא בחריפות את דעת המתנגדים לגישה ה"ספרותית" במלים הבאות: "תורת ההקבלה" ו"כפל הענין" וכו' - שיטת פירוש נוחה היא, אך נראה בעינינו, כי אין היא הולמת גם דיבור רציני של אדם, קל וחומר שאין היא ראויה לדבר א-להים. רק שיכורים - ואולי ילדים - ילהגו ללא מחשבה כפל ענין במלים שונות"².

כל מי שמצוי ולו מעט בעולם המדרש יודע שחז"ל לא מניחים כפל מלים שבתקבולת בלא דרשה המטעימה את שני הצדדים ומוצאת משמעות ייחודית וחדוש בכל אחד מהם, בין במדרש ההלכה ובין במדרש האגדה. סביר להניח שרש"ר הירש הרשה לעצמו להתבטא בחריפות כה רבה נגד דרך הפרשנות ה"ספרותית" שנחשבה כשרה וראויה בעיני הראשונים מפני שתמך יתדותיו במסורת חז"ל. מן הסתם כוונתו היתה למחות כנגד גישתם של מבקרים וחוקרים בני זמנו, ואלמלא נאבק במבקר המקרא של זמנו, לא היה מתבטא בחריפות שכזאת נגד הראשונים. בדומה לרש"ר הירש קבע גם המלבי"ם נחרצות את היסוד הזה בבסיס פירושו לתנ"ך: "לא נמצא במליצות הנביאים כפל ענין במלות שונות, לא כפל ענין, לא כפל מאמר, ולא כפל מליצה, לא שני משפטים שענינם אחד, לא שני משלים שהנמשל אחד, ואף לא שתי מלות כפולות"³. גם המלבי"ם, כמו רש"ר הירש, התכוון בפירושו לתנ"ך לאשש את דרכם של חז"ל כנגד המבקרים החדשים, ונאלץ לשם כך לצאת חוצץ גם נגד גדולי הראשונים.

השיטה הדרשנית המבקשת לחלץ משמעות מכל פרט בתקבולת, עומדת בפני אתגר נוסף כאשר יש בתקבולת גם חלקים זהים ממש. לא רק "כפל הענין במלים שונות", אלא ממש, כפל המלים עצמן. תופעה הקיימת מספר פעמים גם בשירת הים. ואלו הן: "ה' איש מלחמה ה' שמו", "ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב", "עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קניית", והפסוק שהעמדנו במוקד עיוננו: "מי כמכה באלים ה' מי כמכה נאדר בקדש"⁴. מובן, שבמקרים הללו, קשה יותר להסביר מדוע יש בחזרה חידוש על פני הפעם הראשונה.

הרשב"ם, כדרכם של הפשטנים, ראה כאן תופעה המצריכה הסבר כללי, וניסח כלל פרשני: "חציו הראשון אינו מסיים דברו עד שיבא חציו האחרון וכופלו ומשלים דברו, אך בחציו הראשון [של החלק השני] מזכיר במי הוא מדבר". הרשב"ם סבור שסוג זה של תקבולת הוא תקבולת "משלימה": החצי השני אינו חופף לראשון אלא

¹ רד"ק לתהלים קלב ב, על הפסוק: אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב"

² רש"ר הירש לבראשית כה כג, על הפסוק: "שני גוים בבטןך ושני לאומים ממעיך יפרדו"

³ הקדמה לפירוש ספר ישעיהו

⁴ העובדה שהמקצב הזה מוכר גם מן השירה האוגריתית אינה מעלה ואינה מורידה דבר לעניינו. (ראו משולם מרגליות, דף לפרשת השבוע, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, מס' 429, פרשת בשלח תשס"ב.)

מוסיף עליו. כמו היה כתוב: "ימינך ה' [הנאדרי בכח, [ימינך ה'] תרעץ אויב", כלומר, ימינך ה' הנאדרת בכח תרעץ אויב". דוגמאות נוספות שהביא: "נשאו נהרות ה' [נשאו נהרות] קולם", "עד מתי רשעים ה' [עד מתי רשעים] יעלוזו", כי הנה אויביך ה' [כי הנה אויביך] יאבדו". את המלים שהסגרנו במרובעים, אפשר להשמיט מן הפסוק שכן אינן מוסיפות מאומה. הן מהוות חזרה זהה, אף יותר מאשר תקבולת רגילה שבה ההכפלה מציעה ניסוח אחר דומה – אך שונה – מן הראשון. ואילו החלק השני בתקבולות מן הסוג הזה אינו חזרה או הכפלה על הראשון אלא השלמה של המשפט. לפי העקרון הזה מסביר הרשב"ם גם את "מי כמכה באלים ה'": "מי כמכה באלים ה' שנאדר בקודש כמותך".⁵

הרשב"ם קבע כלל, מפרש על פיו אך לא נימק: מדוע יש צורך בכפילות המיותרת לכאורה? מדוע פעמיים "מי כמכה"? וכן בכל הדוגמאות שהביא: החזרה הזוהה על הביטוי אינה מחדשת דבר: "ימינך ה'", "עד יעבר", "נשאו נהרות ה'" או "עד מתי רשעים". בלשונו של הרשב"ם, על ידי החזרה הוא "מוזכר במי הוא מדבר", אולם לשם מה נחוצה תזכורת שכזו לנושא שנוכח בראשית המשפט? המפרשים ה"ספרותיים" מסבירים, שזו חזרה שנועדה להעצמה וחיזוק, והיא מסממניה האופייניים של שירה. אולם לשיטת חז"ל, וההולכים בדרכם כדוגמת הרש"ר הירש והמלבי"ם שהזכרנו לעיל, נימוק זה אינו מספק. יש למצוא תרומה של תוכן ממשי בכפילות זו. נראה, שגם הנקדנים ביקשו להדגיש שאין לראות ב"מי כמכה" חזרה בעלמא, שהרי הבחינו ביניהם באמצעות הדגשת האות כ"ף בפתחת ה"פמכה" השני, בניגוד לכללי הדקדוק הדורשים לרפותה, ככ"ף של ה"כמכה" הראשון.

רבו המדרשים והפירושים למשמעותה של הכפילות בפסוקנו. כל פירוש אינו עומד בפני עצמו אלא מבטא בדרך כלל את החוג שבו נוצר ודרכו בדרוש ובפרשנות בדרך כלל. אף אנו נציע לדוגמה פירוש, בדרך העולה יפה עם הבטים מסוימים של תורת הכפילות המקראית שהדגמנו עד כה בפרשיות ובפסקאות שלמות.

הקריאה "מי כמכה באלים ה'" מעמידה את ה' מעל אלים אחרים. היא מתאימה לתפיסה שמכירה בכך שיש גם אלים אחרים. אלים בבחינת כוחות, הם אלו "אשר חלק ה' א-להיך אתם לכל העמים תחת כל השמים".⁶ ועליהם אמר מיכה הנביא: "כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' א-להינו לעולם ועד".⁷ על בסיס תפיסה זו מורה התורה בספר דברים: "כי ה' א-להיכם הוא א-להי האלהים ואדני האדנים",⁸ ה' הוא א-ל, שתחתיו פועלים כוחות אחרים בעולם, שאסור לייחס להם קדושה ולעבוד אותם, אך יש להכיר בקיומם ומתוך כך גם להכיר בעליונותו של א-להי ישראל עליהם. היבט זה של תפיסת האלקות מתקשר עם השם א-להים, שהוא שם עצם כללי, בריבוי, ומבטא את גבורתו, עליונותו וכוללותו של א-להי ישראל.⁹ לעומת זאת, הקריאה "מי כמכה נאדר בקדש" מתייחסת לה' בממד הקדושה ולא בממד הכח והגבורה. ה' נתפס כמלוא כל העולם כולו, בחינת "כה אמר ה', מלך ישראל וגאלו ה' צבאות, אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים".¹⁰ זו התודעה של שם הוי"ה, שהוא שם פרטי, שאין לו סומך ונסמך, לא ריבוי ולא יידוע, שאין שני לו ואין דומה לו. לפי התפיסה הזאת אין בכלל אלים אחרים שה' יכול להיות מושווה להם, אלא רק בדמיונם של בני אדם היוצרים לעצמם אלהי עץ ואבן, חסרי כל משמעות.¹¹

הדגש בכ"ף של ה"פמכה" השני, מוסבר כנותר יתר תוקף ושכנוע לאמירה השניה. ביאור אחר – הוא בא לשלול את שמיעת הצירוף מי-כה, המזכיר את פסל מיכה שעבר עמהם את הים.¹² שתי הדרשות עולות בקנה אחד עם הביאור שהובא לעיל – מה שמוצג בפסוק אינו הקבלה בין שתי צלעות שוות של שירה, אלא הדרגה ועליה

⁵ להרחבת הביאור בדרך זו ראו בפירוש שד"ל לספר שמות, לפסוק זה.

⁶ דברים ד יט

⁷ מיכה ד ה'. ועי' זהר בראשית קעז ב, שמות יז א, ויקרא ח א.

⁸ דברים י יז

⁹ ראו פירוש הרמב"ן לשמות טו יא.

¹⁰ ישעיהו מד ו

¹¹ על שתי ההנהגות הרמוזות בפסוק זה בסגנון אחר ראו שפת אמת ויקרא, לפסח תרמ"ז, בד"ה "בפסוק אז ישיר".

¹² בפירושי הראשונים, כגון פירוש הרא"ש, ומובא במנחת ש"י.

בקודש. מתפיסת א-להות הנזקקת לאלים כדי להורות על גבורת ה' העולה על גביהם, אל תפיסת הוי"ה של קדושה שאין בה עוד מלבדו.¹³ אין דרך לדלג אל המדרגה השניה בלי לעבור קודם לכן דרך המדרגה הראשונה, ולכן יש צורך הכרחי בשני השלבים במסילה העולה להכרה ביחודו של ה'.

¹³ כך מפרש רבנו בחיי את שתי המדרגות ומסביר שעצמתה של המדרגה הראשונה מובלטת על ידי הדגש בכ"ף.